
J. Frankel, The Damascus Affair. "Ritual Murder", Politics, and the Jews in 1840

Review by: ירחמיאל כהן

Zion / ציון, Vol. ח (תשנ"ח), סג, חוברת ג, pp. 354-360

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70034806>

Accessed: 01/12/2011 14:27

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

Jonathan Frankel, *The Damascus Affair. "Ritual Murder", Politics, and the Jews in 1840*, Cambridge University Press, Cambridge 1997, XIV+491 pp.

בימים שבהם המחקר ההיסטורי מתבונן בדימויי העבר הקוננניים התבוננות מחודשת וביקורתית – מה שמקובל לכנות כ'ניפוץ מיתוסים' – מרתק לעיין בחיבור עב הכרס שלפנינו על 'עלילת דמשק'. החיבור בא לבחון, על בסיס חומר תיעודי חדש ורב הקף, את ההנחות היסודיות המקובלות ביחס לפרשה ולהשתלשלותה. כבר הכותרת של הספר מזמינה את הקורא לבחון את האירוע גם כגורם מתסיס, המעורר לתופעות שונות ומגוונות, רחוקות לכאורה מן האירוע עצמו. ברם, הדרך שבה אירוע היסטורי מתחבר אל תופעות היסטוריות אחרות תלויה לא במעט בראייה ההיסטורית של החוקר. יונתן פרנקל, שבין פרסומיו הרבים בולט חיבור מונומנטלי על סוציאליזם ולאומיות בקרב יהודי רוסיה (1862–1917),¹ פנה הפעם אל עולם תרבותי אחר. ואולם, אותן בעיות מרכזיות של ההיסטוריה המודרנית בכללותה ושל תולדות היהודים בכלל זה, שבהן דן בחיבורו הקודם, ממשיכות להעסיק אותו: תפיסת המשיחיות בעולם המודרני, התארגנויות פוליטיות למיניהן, מקומם כוחם והשפעתם של מיתוסים בעידן המודרני, הדימוי של היהודים בעיני עצמם ובעיני סביבתם הלא־יהודית ומקומה של ארץ ישראל בתודעת העמים ובקרב היהודים. פרנקל הופך אפוא את עלילת דמשק לנקודת תצפית, המאפשרת לבחון תהליכים ותופעות בהיסטוריה היהודית מעל ומעבר לעלילה עצמה.

הספר מחולק לפרקים – על עלילת הדם עצמה, על הדיה בעיתונות הכללית והיהודית, על התארגנויות שחוללה בקרב מחנות שונים, על ההתעוררות המילינטרית סביב שאלת ארץ ישראל, על דרכי המאבק של יהודי המערב למען שחרור האסירים בדמשק, ועל הדרך שבה פירשו יהודים ולא־יהודים את משמעותה של העלילה. במרכז העלילה עמדו הפעם האב תומס ממסדר הקפוצינים ומשרתו איברהים אמרה (Amara), שנעלמו בראשית פברואר 1840; בעקבות העלום הואשמו יהודים רבים בדמשק בריצחתם כדי להשתמש בדמם לצורך אפיית מצות לפסח. הם עוגו ואחזים נשברו והודו במעשה. כמה יהודים נרצחו, ואחרים נשארו במאסר במשך חודשים אחדים. למרות המסורת ארוכת השנים של עלילת הדם, הרי באיזור זה, במזרח המוסלמי, היתה עלילת הדם תופעה חריגה למדי. ימים אחדים לאחר עלילת דמשק התרחשה ברודוס עלילה דומה, והיא תרמה את חלקה לאווירה שנוצרה סביב פרשת דמשק. באותם ימים היתה דמשק תחת שליטתה של מצרים בראשותו של מוחמד עלי. היא שימשה בתקופה זו מרכז לפונדמנטליזם מוסלמי, ואירופים מעטים בלבד ביקרו בה. באותה עת ישבו בה כחמשת אלפים יהודים, בתוך רוב מוסלמי שמנה כ־80,000–100,000 נפש. היהודים זכו לתנאים טובים יותר מן הנוצרים ששהו בעיר, ובקרבם פעלה אליטה אמידה ובעלת השפעה רבה.

בפני החוקר, המבקש לחשוף את הרבדים השונים של הפרשה ואת הסתעפויותיה השונות, ניצבות בעיות קשות: עליו להכריע כיצד נוצרה העלילה עצמה, מי היה מעוניין בהפצתה, מי פעל למניעתה וכיצד עשה זאת. אף לוטה בערפל שאלה הנראית לכאורה פשוטה: מי עמד מאחורי הפרשה, שכן מעולם לא התקיים משפט מסודר, ועל החוקר להסתפק בדיווחים קונסולריים רבים ובמכתבים אישיים שונים שלא אחת סותרים זה את זה. תשובתו של פרנקל, הנסמכת על תיעוד עצום, אינה חד משמעית. הוא קובע שלא היתה זו מזימה מאורגנת פרי יוזמתו של אדם אחד, אלא פעלו כאן יחידיו גורמים

שונים: הקונסול הצרפתי הנמרץ בדמשק בנוא רטי־מנטון (Ratti-Menton), איש הקונסוליה ז'ן בטיסט באודין (Beaudin), מרשל סוריה באותה תקופה השריף פאשה, הקונסול האנגלי נתנאל ורי (Werry), ובשלב מסוים גם הקונסול של אוסטריה קספר מרלאטו (Merlato). כל אלה חברו יחד לא מתוך קנוניה או מתוך תיאום מראש, ואף לא מתוך התארגנות משותפת. איש איש פעל לפי אמונתו ועל פי האינטרסים המדיניים שעליהם הופקד, אם כי הכל ייחסו אמונה מסוימת למיתוס עלילת הדם, שהוכיח שבכוחו לחדש את פניו מדור לדור ולשמש גורם מלכד לאינטרסים שונים ואף מנוגדים. דמויות אלה זכו לתמיכה מקומית נרחבת של האוכלוסייה הנוצרית בדמשק ולפעמים גם של יסודות שונים באירופה עצמה. לא נעלם מעיניו של פרנקל אף אחד מן השיקולים שהיו יכולים להשפיע על עיצוב עמדותיהם של אישים אלה – לא שיקול אישי, קרייריסטי או פוליטי, ואף לא רתיעה בסיסית מפני היהודים. עם זאת, לא פעם אין הוא יכול להכריע מה מבין השיקולים הללו הביא אדם זה או אחר להתייצב לימין המעלילים. ואולם, ברור שרצונו של הקונסול הצרפתי להעמיק את ההשפעה הצרפתית באזור, ושאיפתו של המושל הכללי לחזק את הקשר בין מצרים לבין צרפת הביאו את שניהם לתת לעלילה תנופה מתמשכת ולזכות בגיבוי רחב הקף באירופה.

מול הניסיונות של אישים אלה, ובראש וראשונה של אנשי הקונסוליה הצרפתית, לעורר את דעת הקהל באירופה – והמחבר טורח רבות להראות כיצד הופצו ונקלטו גרסאותיהם – עמד הצד שכנגד: העם היהודי, שהיה 'בלתי מוכן, במובן הפסיכולוגי, הפוליטי, או המוסדי להתמודד עם הפרשה' (עמ' 9), ועמו גורמים נוצרים חדורי אמונה בצדקת היהודים ובשליחותם הדתית. פרנקל מנסה לברר לאורך כל חיבורו כיצד קלטו יהודים את הידיעות שהגיעו מדמשק, כיצד פירשו אותן, ומעל לכל כיצד הגיבו עליהן. הוא פורש בפנינו יריעה מרתקת, שממנה ניתן ללמוד על הערכתו הרבה לכמה מן הדמויות והמוסדות שפעלו בקרב הציבור היהודי באירופה. ואולם, אין הוא כותן אישים אלה מתוך ראייה צרה וחד־גונית, אלא על יסוד הסתכלות מורכבת בנפשות הפועלות ובמציאות ההיסטורית שבה פעלו – כלומר, מתוך עמידתם כאזרחים במדינות המתמודדות על השפעה במזרח התיכון ומייצגות עמדות שונות ביחס לפרשה עצמה.

כחוקר הרגיש לדימוי ולמיתוסים, פרנקל מראה כיצד הגיעו הפניות הראשונות לעזרה לברון ג'יימס דה רוטשילד בצרפת. משפחת רוטשילד, יותר מכל מוסד יהודי אחר באותם ימים, כבר התחילה לתפוס מקום של כבוד והערצה בעיני היהודים ברחבי תבל – וממנה ציפו לישועה. ג'יימס ואחיו לא הכיבו. אל ג'יימס הצטרף אדולף כרמיה, פוליטיקאי צרפתי ממוצא יהודי. הוא נרתם ללא ליאות למאבק זה, בלא לחשוש מהתנגדותם של גורמים מדיניים בארצו. פרסומיו של כרמיה בעיתונות הצרפתית גרמו בהדרגה לאיזון מסוים בדיווחים על עלילת דמשק, היות שהוא העמיד במרכז הדיון את שאלת אמיתותה של טענת 'עלילת הדם'. מקומו של כרמיה בהגנה על יהודי דמשק היה ידוע זה מכבר, אך מחקרו של פרנקל מעניק לכך מרחב ועומק שלא הכרנו בעבר. פרנקל זוקף לזכות פרסומיו של כרמיה בעיתונות הצרפתית (בחוודשים אפריל–מאי 1840) את מניעת השתלטותו של הימין הקתולי על דעת הקהל, את יצירתה של תחושת משבר בקרב ארגונים יהודיים ממסדיים בצרפת ובאנגליה, ואת החדרת הצורך בהליכה למזרח כדי להציל את היהודים הנאשמים. אגב שימוש בציטטות שונות מאת היינריך היינה, שעקב בדריכות אחר הפרשה, מוכיח פרנקל שכרמיה לא נסוג מעמדתו הנחרצת גם כאשר ראש ממשלת צרפת, אדולף טייר, יצא להגן על הקונסול שלו בדמשק ונתן אמון מלא בדיווחיו לפריס, על רקע ניסיונותיה של צרפת להתקרב לממשלו של מוחמד עלי. עמדתו של טייר, כפי שנדונה

בהרחבה בספר, מלמדת על עומק חדירתו של מיתוס 'הכוח היהודי' כבר בשנת 1840, אך גם על התסבוכות הבינלאומית שגרמו המאבקים על המזרח התיכון, שהשפיעו על מהלך העלילה. למרות זאת לא נרתע כרמיה. הוא לא רצה שהפרשה תגווע, וכדי לגייס כוחות נוספים למאבק, הוא מצא דרך לקשור בינה לבין עניינים צרפתיים פנימיים: פוליטיים, חוקתיים ומדיניים. פעילותו של כרמיה, שלא סמכה על עמדתה של ממשלת צרפת, מסמלת בעיני פרנקל את המעבר של 'הפוליטיקה היהודית' לשיטות מודרניות, אף שלא חסרו גם עתה אפיונים מסורתיים בדרכי התמודדותם של היהודים עם הפרשה. עם זאת, ראוי להתבונן בפרשה מזווית אחרת – מאמציו של כרמיה למען יהודי אלג'יריה, ודומני שסוגיה זו יכולה להאיר את פעילותו באור אחר.

כרמיה ניצל כל אפשרות להרחיב את זכויותיהם של יהודי אלג'יריה, ובהיותו שר המשפטים בממשלה הזמנית של צרפת בשנת 1870 העביר חוק המעניק להם אזרחות צרפתית. בהתחשב בעובדה שכרמיה נשאר כל חייו מעורב הן בעולם הפוליטי הצרפתי והן בענייני הציבור היהודי בצרפת, נשאלת השאלה בדבר מניעיו שלו ושל 'הפוליטיקה היהודית' החדשה. בשני המקרים ניתן למצוא מיוזג מרתק של גישה אוריינטליסטית עם רוח ליברלית, המאמינה בצדקתם של יהודים וביכולתם לתרום לחברה. האמון שלו בתרבות המערבית ובכוחה של ההשכלה להביא לשינוי פני החברה (régénération) בא לידי ביטוי גם בפעולתו להקמת בית ספר יהודי מתוקן ליהודי אלכסנדריה וקהיר. ואולם, מעשיו אלה של כרמיה היו מעוגנים בתפיסה הצרפתית הקולוניאליסטית, שאין מקום להביא לידי אזרח של התושבים המוסלמים באלג'יר. חוק כרמיה היה במוקד התודעה הציבורית באלג'יריה במשך שנים רבות, וגורמים אנטישמיים שם, כמו גם אלמנטים ליברליים-סוציאליסטיים בצרפת, מחו על ההעדרה של היהודים על פני המוסלמים. אמנם, כרמיה לא היה היחיד שהכיר בתרומה שתקבל צרפת ממתן אזרחות ליהודי אלג'יריה, אבל אין ספק שאלמלא הוא לא היה חוק זה בא לעולם. דומני שהפוליטיקה שניהל כרמיה בפרשיות השונות מצביעה על עולם מושגים שאיננו חד-ממדי: כצרפתי הנאמן למולדתו והפועל הן על פי הערכים הליברליים הצרפתיים והן על פי הערכים המשכיליים והרציונליים, ספג כרמיה את היחס הקולוניאטורי ביחס לעולם המזרחי. הוא האמין שבדמשק, באלכסנדריה, בקהיר ובאלג'יריה חיים בני המקום בריחוק רב מהעולם המודרני, והם חייבים לעבור תהליך ארוך של 'תחייה' חברתית, ובינתיים רב החשש מהם, מאמונתם ומדרכי חייהם. ואולם, כיהודי גאה הוא חש שהיהודים נקיי כפיים ויכולים לתרום תרומה רבה לחברה, ואולי נועדה להם אף שליחות מיוחדת. על כן יצא כרמיה להגן עליהם ולהילחם בעבורם, ללא חשש שמאבק זה יגרור אחריו עימותים כה רבים. הוא לא היה עיוור להישרדותה של האנטישמיות, אבל האמין שתחת המטרייה הקולוניאלית של צרפת יפרחו היהודים וגם יתרמו לחיזוק עמדתה של צרפת בעולם. כרמיה היה רחוק מלייצג עמדה של 'מתבולל', על פי המודל שהציג מיכאל מארוס.² הוא שיקף לפי דעתי פוליטיקה יהודית מודרנית, שהאמינה בהליכה עם אירופה הנאורה – לא זו של רטי מנטון או של טיירי – מול המזרח המנוון. שמא האמין כרמיה במיתוס של שליחות צרפתית-יהודית? שמא סבר שצרפתים ויהודים ראויים למעמד של בכורה בעולם החדש?³

M.R. Marrus, *The Politics of Assimilation*, Oxford 1971 2

פרשנות זו מקבלת חיזוק מעמדתם של נציגים יהודים מאנגליה שהתערבו בשנת 1880 אצל ממשלת אנגליה למען שמירת הסטטוס-קוו של יהודי מרוקו, ובמיוחד כדי לשמר את המעמד הקונסולרי 3

כרמיה לא עמד כידוע לבד במערכה נגד עלילת דמשק. גם הפעילות האנגלית, הן הכללית והן היהודית, זוכה לטיפול מעמיק בחיבורו של פרנקל. בין הראשונים שקראו לבוא לעזרתם של יהודי דמשק היו אנשי 'החברה הלונדונית להפצת הנצרות בקרב היהודים' (London Society for Promoting Christianity among the Jews). חדורי אמונה ביכולתם לשרת את היהודים במציאות מסוכנת למדי, פעלו נציגי החברה בקדחתנות רבה במישורים שונים. מחד גיסא, הם ביקשו לערב את שר החוץ האנגלי לורד פלמרסטון (Palmerston), שהיה להוט ליצור בסיס לפעילות אנגלית במזרח התיכון, כדי להתחרות בצרפתים. ומאידך גיסא, הם ניסו להזים את טענותיו של הקונסול הבריטי ורי, שהמשיך להציף את לונדון בהאשמות קשות נגד יהודי דמשק. אחדים מאנשי החברה הלונדונית, ובראש וראשונה אלכסנדר מקכאול (McCaul), חיברו כתבי סניגוריה ארוכים בעד היהודים ובהם התייחסו בביטול להאשמות הקושרות אותם לרצח ילדים נוצרים. ואולם, פרנקל לא הסתפק בדיון בפעילותם של המיסיונרים למען יהודי דמשק. הוא קושר פעילות זו בצורה מרתקת אל המדיניות של פלמרסטון במזרח ומסביר כיצד היא נקשרת להסכם בין אנגליה, האימפריה העות'מאנית, רוסיה, אוסטריה ופרוסיה לפעול יחד במזרח, וכיצד השפיעה על הרעיונות לשיבתם של היהודים לארץ ישראל, שהחלו להתפשט באנגליה באותה העת.

עלילת דמשק האיצה את הרעיונות המילינריים על שיבתם של היהודים לארצם, והדוגלים ברעיונות אלה מצאו תומך נלהב בדמותו של לורד אשלי, סגן הנשיא של החברה הלונדונית, שעמד בקשרי נישואין עם פלמרסטון. אשלי, איש המפלגה הטורית, הציף את שר החוץ ברעיונות ובתוכניות ביחס לשובם של היהודים לארץ ישראל. מקצת הרעיונות הגיעו לעיתונות ונתנו דרור לדבריהם של אותם הוגים, יהודים ולא-יהודים, ביחס לשובם של היהודים לארצם. עקב המלחמה במזרח שעמדה בפתח לא יצא דבר מניסיונותיו של אשלי. לפנינו דוגמה מאלפת כיצד ההיסטוריון יכול וחייב להתמודד בו זמנית עם מגוון של נושאים, ולמצוא בין כל המקורות העומדים לרשותו את הנרטיב ההולם ביותר. פעלו כאן בערובייה פוליטיקה פנים אנגלית, פוליטיקה בינלאומית, דעת קהל, מחשבה מילינריסטית, קשרי משפחה, והיהודים בדמשק ובאנגליה, וכולם יחד מילאו תפקיד בגיבוש העמדות והמהלכים של השלטון. על ההיסטוריון להכריע מה המשקל היחסי של כל אחד מן הגורמים הללו בסיפור שהוא מציג. פרנקל קבע שעלילת דמשק המשיכה להדהד בפוליטיקה האנגלית הודות לגורמים שונים: שאיפותיה של אנגליה במזרח, דרבונם של המיסיונרים למיניהם, והמאבק המתמשך ביחס לשאלת האמנציפציה של יהודי אנגליה.

ואולם, לא רק אנגלים מילינריסטים היו מעורבים בפרשה, כידוע, אלא גם יהודי אנגליה, ובראש וראשונה משה מונטיפיורי, שזכה להיכנס לפנתאון הציוני. דמותו של מונטיפיורי זכתה להתעניינות רבה במחקר ההיסטורי היהודי בשנים האחרונות, ואף נכתבה עליו מעין אנטי-ביוגרפיה, שניסתה

שהוענק להם. בשם האגודה האנגלו-יהודית (Anglo-Jewish Association) וועד השליחים טען סרז'נט סימון (Serjeant Simon) את הדברים הבאים: 'The Jews... are also a great civilizing factor (in addition to their importance in commerce), and if consular protection is withdrawn they will be left entirely at the mercies of the ignorant, fanatic, and barbarous Moors'. שמא גישה זו שיקפה את דעתם של כרמיה ושל מנהיגים יהודים אחרים במערב אירופה בתקופה זו? ראו: M.M. Laskier, *The Alliance Israélite Universelle and the Jewish Communities of Morocco: 1862-1962*, Albany 1983, p. 50

לנפץ לחלוטין את מרכזיותו ואת חשיבותו בהיסטוריה היהודית החדשה.⁴ פרנקל אינו מסתפק בסקירת חלקו של מונטיפיורי בפרשה מן הזווית האישית בלבד. הוא דן בפעילותו בפרספקטיבה רחבה – על רקע המדיניות האנגלית ועמדת מנהיגי יהדות אנגליה ונציגי ועד השליחים (Board of Deputies). יהודי אנגליה היו בזמן הפרשה בעמדת פתיחה נוחה יותר מיהודי צרפת. אמנם, הם היו צריכים להתמודד עם האשמות כבדות על קיומן של עלילות דם, שפורסמו בהתמדה ב-"Times, העיתון המכובד ביותר בעולם באותה תקופה. ואולם, העיתונות האנגלית בכללותה שמרה על גישה 'אמפירית' ביחס לעובדות ולא הלכה אחרי ה-"Times, ובצמרת השלטון האנגלי עמדו דמויות ממפלגת הוויגים שסלדו מן ההאשמות הללו. פרנקל מראה כיצד פעלו ראשי יהדות אנגליה בטקטיקה מודרנית: הם פרסמו את מאבקם בפני הציבור האנגלי על ידי מאמרים רבים בעיתונות, ואף ניסו להשפיע על אנשי שלטון אנגלים להתערב למען יהודי דמשק. ברם, אף על פי שמנהיגי יהדות אנגליה, ומונטיפיורי בכללם, היססו ביחס ליוזמתו של כרמיה לצאת למזרח, עוד לפני כינונה של המשלחת המשותפת של מונטיפיורי-כרמיה, יכלו יהודי אנגליה לזקוף לזכותם כמה הצלחות מרשימות בגיוס תמיכה ציבורית למאבקם. חוסר מוכנותו של העם היהודי ערב הפרשה לא מנע מיהודי אנגליה ליצור תקדים מרשים: אסיפה המונית למען יהודי דמשק שהתקיימה ב-"Mansion House. נאמו בה אנגלים ידועי שם, שכרכו את הצורך במתן אמצעיפיציה ליהודי אנגליה עם המאבק למען שחרור אסירי דמשק. אסיפה זו היתה הקדמה מרשימה ליציאת המשלחת. אין פלא שבאווירה נוחה זו, ובעידוד משפחת רוטשילד, הצטרף מונטיפיורי לכרמיה לנסיעה לאלכסנדריה. 'הפוליטיקה היהודית' 'עלתה כיתה'. מנהיגים יהודים נכבדים מארצות שהתחרו ביניהן על השפעה במזרח חברו יחד, מתוך אמון בקידמה שהתקופה המודרנית סימלה בעיניהם. גם הם וגם העיתונות היהודית שפרחה באותה תקופה, לא מעט בעקבות הפרשה, היו חדורי דאגה לגורל היהודים, אם אכן עלילות מסוגה של עלילות דמשק זוכות לאמון באירופה המתוקנת.

פרשת שליוותם של כרמיה ומונטיפיורי לאלכסנדריה בשלהי קיץ 1840 אינה פרשה בלתי ידועה, אך בידיו של פרנקל היא הופכת לדומה מרתקת ואף משעשעת, בצל המלחמה העומדת לפרוץ. שאיפתם של אנשי המשלחת היתה בראש וראשונה להביא לשחרורם של האסירים, על ידי משפט או חנינה מן המושל המצרי, אך הם גם רצו להגיע להכרזה מפורשת של הרשויות, שתקבע כי עלילת הדם אין לה על מה שתסמוך. פרקים אלה כתובים מתוך הבנה עמוקה של הנוגעים בדבר ושל האינטרסים השונים שהנחו אותם, בלי לאבד אף לא לרגע את הקונטקסט ההיסטורי שבו הם פעלו. דומה שהמחבר נהנה במקצת מטיפולו הענייני והפיקנטי בראשי המשלחת, ברצותו להעמיד על דיוקה את הדרך שבה ניהלו את המשא ומתן עם מוחמד עלי. גם כרמיה וגם מונטיפיורי היו עסוקים בעת ובעונה אחת הן בפרשה שלשמה הגיעו לאלכסנדריה, הן בתדמית של המדינות שייצגו, ולא פחות בכבודם ובדימויים העצמי. ואולם, בהכרעה ההיסטורית מודה פרנקל שהיה למשלחת תפקיד משני בלבד בשחרורם של האסירים בדמשק, אם כי הוא רואה בשליוותם תרומה מסוימת ללחצים הרבים שהיו על מוחמד עלי באותם ימים. דומה שלא המשלחת היהודית, אלא אוירת המלחמה, הלחץ של ממשלות אירופה והברית שנוצרה בין אנגליה וארצות שונות באירופה לבין העות'מאנים הם שהביאו את מוחמד עלי להרהר בויקתו לצרפת ולאפשר בסופו של דבר את שחרורם של היהודים בדמשק. ואולם, כפי שפרנקל מראה, בעולם שבו הדימויים היו חלק אינטגרלי מהבנת המציאות, הפך 'כוחם' של היהודים

לפרשנות המקובלת לתוצאות הפרשה, גם בקרב גורמים אנטי־יהודיים וגם בקרב היהודים עצמם. כך, דרך משל, העיתונות שהיתה עוינת ליהודים לאורך הפרשה פרסמה שהשחרור התאפשר בזכות הרוטשילדים והשפעתם בבירות שונות, ובזכות יכולתם של יהודים לתמרן את המדיניות האירופית לצורכיהם. דימוי זה הלך וגבר בדור שלאחר הפרשה והפך לטיעון בעל משקל בעיצוב הלאומיות היהודית מחד גיסא, ובעיצובה של האנטישמיות המודרנית מאידך גיסא.

פרנקל חושף עמדות שרווחו בציבור היהודי על פלגיו השונים לקראת יציאת המשלחת ובעקבותיה. מניתוח זה הוא לומד כיצד הפרשה והאשמות שנכרכו בה הציתו דאגה בלב רבים, טיפחו רעיונות לאומיים בקרב מעטים (כדוגמת קבוצת אברהם בניש), חידשו את הפולמוס היהודי־הנוצרי ועודדו פרשנות היסטורית. גם התקוות המשיחיות של יהודים, שציפו לבוא המשיח בשנת ת"ר (1840), זוכות לדיון בקונטקסט ההיסטורי הרחב. פרנקל חדר אף לרבדים של הציבוריות האירופית – אנשי שלטון וכמורה, עיתונאים, הוגים ותיאולוגים, ומסקנותיו מחייבות את חוקרי העת החדשה לצאת מעמדותיהם המסורתיות ולבחון אותן מחדש. מדבריו עולה, שבעיונות שנתגלתה ביחס ליהודים בשנת 1840 היתה ההישענות על 'מיתולוגיות א־רציונליות' רבה ביותר ובעלת השפעה עצומה. אמונות אלה לא פסקו בתלופי הפרשה אלא קיבלו תנופה בעקבות מהפיכות 1848, שבהן הלכו ושלטו הרעיונות הדמוקרטיים והלאומיים. יתרה מזו, הטיעונים התיאולוגיים האנטי־יהודיים, שכביכול איבדו את מקומם, הופיעו במלוא כוחם במהלך שנת 1840 בדיונים פוליטיים ופולמוסיים, ו'עלילות הדם' הרבות שפרחו לקראת סוף המאה הי"ט מעידות שלא נס ליהן גם בתקופה שבה האנטישמיות הגזענית שלטה כביכול בכיפה. כלומר, פרנקל נוטה לתמוך בעמדות של החוקרים – ובראש וראשונה דומה שהוא מושפע מתפיסתו של גבין לנגמיר (Langmuir) – שהצביעו על קיומו של קשר אמיץ בין הגישות התיאולוגיות המסורתיות ביחס ליהודים לבין מהותה של האנטישמיות המודרנית. יש להצטער שנושא זה לא זכה לדיון נרחב יותר, כי הוא נוגע ללב לבה של הפרשנות ההיסטורית ביחס לאנטישמיות המודרנית ולהתפשטות של עלילות הדם בתקופה המודרנית. ועל כן אוסיף במקום שפרנקל עצר.

אף שפרנקל מזכיר את לנגמיר רק פעם אחת בחיבורו, דומני שהוא רואה בשני חיבוריו אבן יסוד להבנת האנטישמיות שפרצה סביב 1840. השימוש החוזר ברעיון של 'מיתולוגיות א־רציונליות' מחזיר אותנו להפרדה שעשה לנגמיר בין אנטי־יהדות לבין אנטישמיות, ולא בין אנטישמיות מודרנית לקודמיה.⁵ החומר העצום והמרתק שמביא פרנקל על הפחד מכוחם של היהודים, מאמונותיהם וממעשיהם המזיקים, המסכנים את הבריות הנוצריות, מלמד שאמונות של אנשי כנסייה חדרו לתפיסות עולמם של פוליטיקאים משני צדי המתרס, הימין והשמאל, מבלי שהיה להם בסיס אמפירי כלשהו. ריבוי עלילות הדם במזרח ובמערב, בשעה שהעולם עבר תנופה של מודרניזציה, דמוקרטיזציה ולאומיות, בא כהמשך לתסיסה העצומה שנלוותה לעלילת דמשק. הוא מעמיד בסימן שאלה גדול את המעבר משנאת הדת לשלילת הגזע, כניסוחו של יעקב כ"ץ, אבל מחזק את גישתו של כ"ץ, שראה בהשרדותה של העיונות הנוצרית גורם חשוב באנטישמיות עד למאה הי"ט. התגובות הבלתי רציונליות נוסח לנגמיר אינן חדשות, והן לא נעלמו מאז הופעתן במאבק האיתן של הנצרות ביהדות במאה הי"ג, בניסיון להילחם בתלמוד. גם התלמוד עלה לדיון מחודש במהלכה של עלילת דמשק, אבל אין

זה העיקר. ה־*Times* של לונדון – למגינת לבו של פרנקל בעל המסורת האנגלית הליברלית – פרסם דיונים רבים על אופיו של קרבן אדם בקרב היהודים. כלומר, עמדת ה־*Times* מסמלת את פשיטת הרגל העקרונית והמוסרית של האלמנטים הליברליים בחברה האנגלית והצרפתית ההגונה, ואת קבלתן של תגובות אִירֶצִיִּנוליות כדי להתגונן בפני ספקות לגבי עצמם. כאן תורם החיבור תרומה חשובה ומטרידה כאחד: האם עלינו לקבל את גישתו של לנגמיר, שהעוינות הנוצרית של המאות הי"ב-הי"ג היא נקודת המוצא להבנת העוינות של המאה הי"ט, ואף של ימי השואה? פרנקל נמנע מלהשיב על סוגיה זו, התורגמת מתחום עיסוקו של ספרו, ברם החומר הרב שהוא מביא מתחזק את הכיוון של לנגמיר. זאת ועוד, ההתמקדות המאלפת של גורמים שונים ומגוונים בייחודיותם של היהודים, ב'אומה היהודית' ובבעיה היהודית עוררה בקרב יהודים שנמצאו על נתיב ההשתלבות בחברה האירופית הרהור לגבי גורלם המיוחד. מכאן, שבניגוד לגישה הרווחת בשנים האחרונות, להמעיט במשקל השפעתו של אירוע בודד על תהליכים רעיוניים והיסטוריים (למשל, השפעת גירוש ספרד על הכתיבה ההיסטורית היהודית במאה הט"ז או על התפשטות תורת הקבלה), פרנקל מייחס לפרשה משמעות של 'משבר'. לדעתו, הוא הביא לידי שינויים מהותיים בתפיסה העצמית היהודית ולתמורה בדימוי של היהודים בעיני העולם הסובב.

הנה כי כן, לפנינו חיבור היסטורי הבנוי על הבנת ההיסטוריה היהודית במלוא מורכבותה ונפתוליה. פרנקל העמיד את עלילת דמשק כציון דרך ראשון במעלה בהתגבשות התהליכים המרכזיים של העולם היהודי בדורות האחרונים. הספר כתוב בלשון נקייה וכובשת ומבוסס על חומר תיעודי עשיר ומגוון. הוא אינו בא לנפץ מיתוס, אלא נבנה מראיית המיתוס כגרעין בעל חשיבות עצומה בעיצוב הריאליה ההיסטורית. דומה שכל מי שמתעניין בהיסטוריה האירופית והיהודית במאות האחרונות ימצא בחיבור זה חומר רב למחשבה וללימוד. ניתן לסיים בדומה למה שכתב פרנקל על כתיבתו ההיסטורית של היינריך גרץ על הפרשה לפני למעלה ממאה שנה: מחקרו הוא עבודת אמנות, שעתידה להיות המלה המסכמת של הפרשה לזמן רב.

ירחמיאל כהן